

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 12

ISSN 1303-5231

**DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

Hakemli Dergi

**CİLT: VI
SAYI: 2**

DIYARBAKIR - 2004

MEVLÂNA CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE DİN ALGILAYIŞI

Yard. Doç. Dr. Mustafa TEKİN*

Mevlâna Jelaluddin Rûmi's Life, Works, And Understanding Of Religion

Abstract

We tried to present Mevlana Celaleddin Rumi's life, works and understanding of religion in this article. It can be say that; Mevlana considers Islamic mysticism. It is necessary to try to understand Mevlana and his works. Unfortunately today Mevlana became a reference of contrary ideas. The concept of "Love of God" is important in Mevlana. Because focus of Islamic mysticism is "love." This is a parallel to introspective method and doctrine of unity of existence. (Vahdet-i Vücut) Mevlana states; the whole existence in universe were alive with love of God. Mevlana sees religion as a tool to arrive "true"

KEY WORDS: Mevlâna, Understanding of Religion, Love of God.

Tarih boyunca farklı mekanların kendi içeriğine dahil ettiği ve onsu tanımlanamayan tarihi şahsiyetlerle özdeşliği, ilginç sosyolojik enstantanelere tanıklık etmektedir. Mevlana ve Konya özdeşliği de bu bağlamda tanımlanabilecek bir birlikteliği göstermektedir. "Mevlana" unsurunu geri çektiğimizde Konya'nın şehrsel, mimari, sosyo-kültürel yapısında önemli eksikliklerin kendisini hissettireceği de bir gerçektir. Biz bu makalede, Konya'nın anlam ve ruhunu² kazanmasında en önemli şahsiyetlerden birisi olan, Mevlana'nın din algılayışının sosyolojik perspektifle bazı dini kavramlar üzerinden izlerini sürmeye çalışacağız. Şüphesiz bu zamana değin Mevlana, hakkında en fazla sözün söylendiği ve araştırmaların yapıldığı şahsiyetlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Öyle ki, O'nun ünü Türkiye sınırlarını da aşarak, görüşleri gibi kendisi de evrensel hale gelen bir nitelikte tebellür etmektedir. Bu bağlamda öncelikle izlerini sürdürdüğümüz alanı aydınlatacak ölçüde Mevla-

---

* Ç.O. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi A.B.D. Öğretim Üyesi.
mtekin7@hotmail.com.

² "Konya'nın Ruhunu" kavramını Mustafa Armağan'ın "*Şehirlerin Ruhunu*"ndan mülhem kullanıyorum. Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Armağan, *Şehir Asla Unutmaz-Şehir Üzerine Düşünce Okumaları*, İst. 1996, s. 13-16

na'nın kısaca hayatı, eserleri ile ilgili bilgiler verdikten sonra ibadet, sema, vecd, irade, tevekkül, sabır, şükür, halvet gibi anahtar kavramlar etrafında Mevlana'nın din anlayışını çözümlmeye çalışacağız.

A) MEVLANA'NIN HAYATI, SOSYAL MUHİTİ VE ESERLERİ:

30 Eylül 1207 tarihinde Belh'te doğan Mevlana Celaleddin Rumi'nin babası, "Sultanü'l-Ulema" diye anılan ve bilginlerden Ahmet Hatibi'nin oğlu olan Belh'li Muhammed Bahaeddin Veled'dir. Mevlana'nın babasının şecerresinin Hz. Ebubekir'e (RA) dayandığına dair kimi rivayetler mevcutsa da, bu iddialar tutarsız görünmektedir. Bahaeddin Veled, Mevlana'nın doğumundan bir müddet sonra Belh'ten göç etmiştir. Bu göç sebebi ile ilgili olarak iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Belh'te cereyan eden bazı tartışmaların ileri boyutlara ulaşması Bahaeddin Veled'i rahatsız itmiştir. Diğer ve belki de en önemlisi, muhtemel bir Moğol saldırısıdır ki, nitekim daha Bahaeddin Veled yoldayken Belh Moğallar tarafından saldırıya uğramıştır. Bahaeddin Veled, 1221 tarihinde Belh'tan ayrılıp ilkin Hicaz'a uğradıktan sonra, muhtelif yerlerde dolaşarak 1228 veya 1229 tarihinde Konya'ya gelmiştir. Bu seyahati esnasında Nişabur'a uğradığı ve Feridüddin-i Attar ile görüştüğü, bir müddet de Larende'de (bugünkü adıyla Karaman) kaldığı da ifade edilmektedir. Mevlana, babası Bahaeddin Veled'in ölümünden sonra, O'nun müridleri tarafından ilmi ve batını yönü sezilerek pir olarak tanınmıştır.³

Böylece hem din hem de sufizm alanında yeterli bir hale gelen Mevlana, Konya'da çevresinde bir halka oluşturarak 1240-1245 yılları arasında ilim öğretmekle meşgul olmuştur. Popüler bir hoca olduğu ve derslerine 400 kadar öğrencinin katıldığı belirtilmekte; ayrıca sufizmde üstat olması nedeniyle maharetli küçük bir gruba da batını ilimleri öğrettiği belirtilmektedir.⁴

Mevlana, ilk eşi Gevher Hatun'un dışında Kerra hatun ile evlenmiş⁵, bu evliliğinden de bir erkek ve bir kızı dünyaya gelmekle toplam dört evladı olmuştur. Mevlana'nın hayatında değişmelere sebep olan ve belki de O'nun hayatında dönüm noktası sayılabilecek olay, Şems-i Tebrizi ile buluşmasıdır. 1244 veya 1245 tarihinde gerçekleşen bu buluşmanın, medreselerde ders verme, camilerde vaz'etme suretiyle oldukça aktif ve sosyal olan Mevlana'nın hayatını değiştirdiğini söyleyebiliriz. Bundan sonra müritlerinden uzaklaşarak Şems'le daha yakın ilişkisi, müritlerinin şikayetlerinin artmasına sebep olmuştur. Bir ara Şems'in kaybolması ile tekrar müridlerinin arasına

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, İst. 1959, s. 34-46

⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Sanatı ve Manevîyatı*, Çev. Ahmet Demirhan, İst. 1992, s. 157

⁵ Mehmet Önder, *Mevlana Celaleddin Rumi*, Ank. 1986, s. 162

katılan Mevlana, Şems'in geri dönmesi için adamlar göndermiş ve gelmesini temin etmiştir. Şems'in tekrar gelişiy-le müridlerin şikayetlerinin artması, bir müddet sonra Şems'in bir daha geri dönmemek üzere 1247 tarihinde gidişiy-le sona ermiş, fakat Mevlana Şems'i unutmuyarak yazdığı "Divan"ı ona ithaf etmiştir. Şems'ten sonra kendisine en yakın dost olarak Selahaddin Zerkub'u seçen Mevlana, 17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir.⁶

Daha önce Mevlana'nın babasının "Sultanu'l-Ulema" lakabıyla anıldığını belirtmiştik. Dolayısıyla bu durum, Mevlana'nın özellikle dini ağırlıklı ilk eğitimini ailesinden aldığına bir işaret olarak değerlendirilebilir. Yine daha önce, Mevlana'nın babasının Belh'ten hicret etmesinin sebeplerinden birisinin de, muhtemel bir Moğol saldırısı olduğunu söylemiştik. Belh halkı daha önce de istilalar görmüş, böylece fikri buhranlar, açlıklar ve sefaletlerle bezgin hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak da Belh'de toplanan sufiler, halk arasında itibar görmeye başlamışlardır.⁷ Bu bilgiden yola çıkarak Belh'de sayıca fazla sufünün toplandığını ve bunların halk üzerinde etkili olduklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla buraya bakarak, Mevlana'nın mutasavvıf kişiliğinin ilk nüvesini bu çevreden almış olduğu sonucu çıkarılabilir.

Böylece Mevlana, ailesi ve çevresinden aldığı eğitimden sonra, Hac dönüşünde yani 1221-1228 tarihleri arasında bir müddet Halep ve Şam'da kalarak eğitimine devam etmiş ve oralardan icazet almıştır.⁸ Hatta babasının vefatından sonra öğrenimini tamamlamak üzere tekrar Halleviye medresesine gittiği, orada Adem oğlu Kemaleddin'in yanında Hanefi fihhine çalışıp, buradan Şam'a geçerek dört sene daha tahsil gördüğü belirtilir.⁹ Ayrıca Mevlana'nın Belh'ten Konya'ya hicreti esnasında Suhreverdi ve Feridüddin Attar gibi şahıslarla görüştüğü; hatta Feridüddin Attar'ın Mevlana'ya "Esrarname"den bir tane hediye ettiği rivayet edilmektedir.¹⁰ Böylece Mevlana'nın bu seyahati esnasında bazı bilginleri ve eserleri daha iyi tanımış olduğu sonucuna varmak mümkün görünmektedir. Ayrıca Mevlana'da görülen tasavvufî eğilim aslında o dönem toplumunun genel bir özelliği olarak göze çarpmaktadır. Mevlana, tasavvufî yönünün ilk nüvesini ailesi ve çevresinden almış, daha sonra onu Şems ile olgunluğa erdirmiş gibi görünmektedir.

Mevlana'nın sosyal muhitine göz attığımızda, O'nun sosyal bir kişilik olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Kendi dergahına kapanmış bir sufi olmayan Mevlana, çağdaşları ile temaslar kuran bir şahsiyet olarak öne çık-

⁶ Kamil Yaylalı, *Mevlana'da İnanç Sistemi*, Konya 1987, s. 99-116

⁷ Mehmet Önder, aynı eser, s. 12

⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, aynı eser, s. 46

⁹ Kamil Yaylalı, aynı eser, s. 97

¹⁰ B.Fürzanfer, *Mevlana Celaleddin*, Çev.Feridun Nafiz Uzluk, İst. 1963, s. 24-25

maktadır.¹¹ 13.yüzyılda yaşıyan Mevlana'nın sosyal muhiti içinde çeşitli derviş tarikatları ve sosyal zümreler vardır. Kalenderiler, Babailer, Ahiler gibi sosyal çalkantılar yaratacak derviş tarikatları ve zümrelerin dışında toplu halde dolaşan Zümre-i Abdalan ve Rum Abdalları denilen derviş taifesi de bulunmaktaydı.¹² Bunların dışında, toplumda Gazıyan-ı Rum adını alacak olan Alp Erenleri, toplumun üretim gücünü ve ekonomik durumunu düzenleyen ve Ahiler grubunu oluşturan Zenaat sahipleri, toplumun inanç, fikir düzeyini geliştirmeyi amaçlamış Abdalan grubu, yani entelektüel denilebilecek tabaka ve nihayet Anadolu Bacıları adı verilen örgütlenmiş kadın kolları vardı ki, bu kadın kolları hem üretici hem de savaşçıydılar.¹³

Zaten Mevlana'nın zamanında Moğol akınlarının etkisinde kalan Konya'da, Selçuklular fiilen değil, ismen saltanat sürüyorlardı. Fakat Konya, diğer şehirler gibi harap değildi ve ahalisinin çoğunluğunu Rum unsuru teşkil etmekteydi. Fakat bunlar, şehirden ziyade civarda ve köylerde idiler. Asıl Konya şehrinin ekseriyeti Türk'tü. Buna Moğol istilasından kaçan diğer Orta Asya Türk şehirlerinden Konya'ya göç edenler de karışınca, şehirdeki Türk müslüman unsurunun toplamı biraz kabarmıştı. Bu gelenlerin arasında tanınmış bir çok alimler, din adamları ve sanatkarlar da bulunuyordu. Müritleri ve şakirtleri arasında en çok Türkler bulunan Mevlana, aristokrat ve entelektüel denilebilecek sınıfları kendisine bağladığı gibi, zanaatkar ve hatta avamdan işçileri de ihmal etmiyor, devrinin bir çok mütefekkir ve alimiyle temas ediyor, bir çoğunun üzerinde kuvvetli ve derin bir tesir meydana getiriyordu. Ayrıca, Mevlana'ya karşı kibar muhitin kadınlarında büyük bir temayül de bulunmaktaydı.¹⁴

Mevlana'nın hayatı ve şahsiyeti ile ilgili bilgi veren kitaplara bakıldığında, O'na ait beş eserden söz edildiği görülmektedir. Bunun sebebi; "Rubailer'e" Divan-ı Kebir içinde yer vermiş olmalarıdır. Biz ayrı baskısı yapıldığından onu da ayrı bir eser olarak ele aldık. Mevlana eserlerinde Farsça'yı kullanmıştır. Genel anlamda eserlerini anlamak, belli bir seviye ve birikim gerektirmekle birlikte, bir takım fabl ve hikayelerle halkın da dersler çıkaracağı bir düzeyi içinde barındırmaktadır. O'nun eserlerine hakim olan tema Tanrı ve aşktır. Eserlerinde mitolojilerden Yunan Felsefesine, peygamberlerden sufizme kadar çok geniş yelpazeye yayılan bilgiler ve nükteler, Mevlana'nın bilgeliği hakkında ipuçlarını da bize vermektedir. Şimdi kısaca eserlerini inceleyebiliriz.

¹¹ İsmet Kayaoğlu, "Mevlana'nın Moğol Yöneticilerle Münasebetleri", 2. Milli Mevlana Kongresi, 1987, s. 164

¹² İsmet Kayaoğlu, "Mevlana'nın Konya'daki Sosyal Muhiti", 4. Milli Mevlana Kongresi, 1991, s. 63

¹³ Nezihe Araz, "Mevlana'da Her Şey İnsan İçin", 5. Milli Mevlana Kongresi, 1992, s. 46

¹⁴ Asaf Halet Çelebi, "Mevlana ve Muhiti", Mevlana, 1953, s. 11

1- MESNEVÎ: Mevlana'nın en tanınmış, dünya edebiyatının da sayılı abidelerinden birisi sayılan Mesnevi, çeşitli dillere çevrilmiş, Mesnevi-i Manevi, Mesnevi-i şerif gibi ünvanlarla da anılan bir klasik haline gelmiştir. Mesnevi'nin bir çok yerinde Kur'an'dan anlatılan kıssalar yanında, bazı yerlerde aynı lafzıyla, bazı yerlerde de ifade etmek istediği anlamı ile ayet ve hadisler de verilir. Özellikle Mesnevi'de tahkiye usulü çok kullanılır. Bunu bir kaç sebebe bağlamak mümkün görünmektedir.

Mevlana'nın sık sık Kur'an-ı Kerim'e göndermeler yapması ve Kur'an'dan kıssalar anlatması, öncelikle tahkiye usulünü oradan almış olabileceğini akla getirmektedir. Bunun dışında, daha önce Mevlana'nın Feridüddin Attar ile görüştüğünü belirtmiştik ki, Mevlana Attar'ın Esrarnamesinden etkilenmiş olabilir. Nitekim Attar ile Rumi arasında özel bir bağ olduğunu söyleyen Nasr, Mevlana'nın Mesnevi'sinde Attar'ın öykülerini kullandığını söyler.¹⁵ Diğer bir sebep olarak da, o dönemde Doğu dünyasında hikaye ve fabl usulüne doğulularca sık sık başvurulmasını gösterebiliriz. Özellikle 13.yüzyılda batı Avrupa'da gelişip yayılmaya başlayan fabl, öykü, masal ve ahlaki hikmetli kıssaların Doğu'dan aktarıldığı, bu bağlamda iddia edilebilir.¹⁶ Ayrıca Mevlana, Moğol tahakkümünün bulunduğu bu zor dönemde bir çok görüşünü direk anlatmaktan çekinmiş, mesajlarını hikaye ve hatta fabl metoduyla vermeyi tercih etmiş de olabilir.

Mesnevi'ye ne zaman başlandığı bilinmemekle beraber, birinci cildin 1258 tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir. Mevlana, Mesnevi'nin ilk on sekiz beytini kendi yazmış, diğer kısımlarını da Mevlana söylemiş Çelebi Hüsameddin yazmıştır.¹⁷ Mesnevi, toplam altı cilttir, yedi cilt olduğunu iddia edenler varsa da mevleviler bunu kabul etmezler.¹⁸ Yine Mesnevi'yi Mevlana'nın Türkçe yazdığı iddialarına¹⁹ rağmen, bütün kaynaklar Mevlana'nın eserlerini Farsça yazdığı konusunda görüş birliği içindedirler. Mesnevi'ye çeşitli şerhler yazılmıştır. Bunlar arasında Abdülbaki Gölpınarlı ve Tahiru'l-Mevlevi'nin mesnevi şerhleri zikredilebilir. Mesnevi, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Şark-İslam klasikleri arasında altı cilt olarak yayımlanmıştır.

2- DİVAN-I KEBİR: Divan-ı Kebir yirmi bin aşkın beyitten oluşur. 2073 gazel, yirmi bir bahir vardır ve her bahirdeki gazeller alfabetik bir sıraya göre dizilmiştir. İçinde aşk teması önemli bir yer tutmaktadır. Mesnevi'de

¹⁵ S. Hüseyin Nasr, aynı eser, s. 156

¹⁶ Ali Bulaç, *İslam Dünyasında Din-Felsefe. Vahy-Akl İlişkisi*, İst. 1994, s. 306

¹⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, aynı eser, s. 121

¹⁸ Muhittin Celal Duru, "Mevlana Eserlerinin Orijinal Nüshaları", Türk Yurdu, c.3, 1964, s. 102

¹⁹ A.Fehmi Karamanlioğlu, "Mevlana Mesnevi'yi Türkçe Söylüyor", Türk Yurdu, c.3, 1964, s. 102

olduğu kadar hikayeler anlatılmamıştır. Divan, içinde yer alan bir çok gazelin son beytinde Şems-i Tebrizi'nin adının geçmesiyle dikkat çeker. Dolayısıyla bu kitabın Şems'in kaybolmasından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Divan-ı Kebir, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan çevirisi ile beş cilt halinde Remzi Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca 1994 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yedi cilt olarak yeniden yayımlanmıştır.

3- FİHİ MAFİH: Kısalı uzunlu altmış bir fasıldan ibarettir. Her fasıl, muhtevası bakımından müstakil olmakla birlikte, genel olarak Mevlana'nın tasavvufi, dini, felsefi, ahlaki ve bazı sosyal düşüncelerini ve kimi olayları anlatır. Fihi mafih kelime anlamı itibarıyla, "Onun içindeki içindedir", "içinde içindikiler vardır" anlamına gelir. Bu eseri direk Mevlana kaleme almamış, Mevlana'nın sözlerinden not edilmiştir. Zira eserin hemen hemen her yerinde "Mevlana buyurdu ki" gibi ifadeler vardır. Bu kitabın muhtelif fasıllarında Muineddin Pervane, Şemseddin, Burhaneddin Muhakkık, Selahaddin Zerkub'un isimlerinden ve hallerinden yeri geldikçe bahsedilir.²⁰ Bu eser, Meliha Ülker Anbarcıoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilip Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanmıştır.

4- MEKTUBAT: Bu eser Mevlana'nın gerek devlet adamlarına, gerekse çeşitli görevlerde bulunan şahıslara muhtelif ricalarda ve tavsiyelerde bulunduğu mektuplardan oluşmaktadır. Bazan bir kişinin vergisinin affedilmesi, bazan birisinin medreseye tayin edilmesi, bazan da bir iş ricasıyla yazılan bu mektuplar, Mevlana'nın kendi halinde bir sufi olmadığını bir kanıtıdır. Bu mektuplar, Mevlana'nın ne kadar geniş çevresi olduğunu ve herkes tarafından ne kadar tanındığının da göstergesi niteliğindedir. Mektubat, toplam yüz elli mektuptan oluşmaktadır. Mevlana'nın bazı şahısların işleri için devlet adamlarına ricasının kabul edildiği anlaşılmaktadır. Zira bazı mektupların, ricasının kabulü üzerine teşekkür amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu eser Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçe'ye çevrilerek, İstanbul'da 1963 yılında tek cilt halinde basılmıştır.

5- MECALİS-İ SEB'A: Daha önce Mevlana'nın hayatını anlatırken, Seyyid Burhaneddin Muhakkık'ın, Bahaeddin Veled'i ziyaretinden önce, Mevlana'nın va'z, nasihat ve irşat işleriyle uğraştığını belirtmiştik. İşte "Yedi Meclis" anlamına gelen bu eser, Mevlana'nın va'z ve irşadlarıyla ilgilidir. Mevlana bu eserde dini, tasavvufi bir çok konulara değinir. Diğer eserlerinde olduğu gibi, bu eserinde de sık sık ayet, hadislere telmihte bulunur. Yedi kısımdan oluşan eser, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından çevrilmiş ve Konya'da da yayımlanmıştır.

²⁰ M. Ülker Anbarcıoğlu, "Önsöz", *Fihi Mafih*, İst. 1990, s. I-VII

6- RUBAİLER: Toplam 1755 rubaiden müteşekkil olan eser, bir çok konulara değinmekle birlikte tasavvufi ağırlıklıdır. Abdülbaki Gölpinarlı ve M. Nuri Gençosman tarafından iki ayrı tercümesi yapılmış; bunlardan Gölpinarlı'nın yaptığı tercüme İstanbul'da 1964 yılında yayımlanmıştır.

Bunların dışında "Tıraş-name", "Aşk-name", "Risale-i Afaku Enfüs", "Risale-i Akaid" gibi Mevlana'ya nispet edilen eserler bulunmakla birlikte, gerçekte bunlar Mevlana'nın eserleri değildirler.²¹

B- MEVLANA CELALEDDİN RUMİ'DE DİN

Buraya kadar kısaca Mevlana'nın hayatı ve eserlerine dair bilgi verdik. Şimdi bazı dini kavramlar üzerinden Mevlana'da din olgusunu çözümlemeye geçebiliriz.

1- İBADET: Her din, mensuplarına çeşitli zamanlarda belirli pratiklerde bulunmasını emreder. Dinin eylemlilik halini içeren bu düzey, din algılayışları konusunda bize değerli bilgiler elde etmemizi ve çözümleme yapmamızı sağlar. Sosyoloji literatüründe de, dinlerin ibadet diye isimlendirdiği "pratikler" bulunmaktadır.

Mevlana'ya göre insan her şeyi yapabilir ama, yaratılmasındaki maksat ibadettir.²² Mevlana bu konuda bir ayeti hatırlatır. "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"²³ Bu bağlamda, Allah'a kul olmayı önceleyen Mevlana'ya göre kulluk kazancı, amelle yani ibadetle elde edilir.²⁴ Allah'a karşı kulluğun göstergesi olan ibadetin zevkle yapılması, Mevlana'da en yüce idealdir ve O, özden soyutlanarak tamamen şeklin hakim olduğu bir ibadete karşı olduğunu belirtir. Çünkü, özün ihyası sağlanmadan yapılacak ibadetlerde Allah rızasını kazanmak zordur ve ibadetlerde görülen zahiri hareketler, ibadetin özüne varmak için birer vasıtadırlar.²⁵ Mevlana, kulun bir aşk alakasıyla benimseyip yerine getirmediği ve insanın Tanrı ile psikolojik birliğini sağlamayan ibadeti tatmin edici olarak görmez.²⁶ Mevla-

²¹ Abdülbaki Gölpinarlı, aynı eser, s. 272-273

²² Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, Çev. Veled İzbudak, İst. 1991, c.3, s.243 (Bundan sonra dipnotlarda sadece "Mevlana" şeklinde kısaltma kullanılacak, Mevlana'nın eserlerinin dipnotlarda ilk tanıtımının ardından tekrar referanslarında ise eser, cilt ve sayfa numaraları verilecektir.)

²³ 51/Zariyat, 56

²⁴ Mevlana, *Mesnevi*, c.5, s.223

²⁵ Osman Cilacı, "Mevlana'nın İbadetinden Birkaç Çizgi", 2.Milli Mevlana Kongresi, 987, s.252-255

²⁶ Mevlana, *Mesnevi*, c.4, s.33

na bunun yanı sıra ibadetlerin ilimle desteklenmesi gerektiği fikrindedir.²⁷ Böylece ibadetlerde özün yanı sıra bilincin de vurgulandığı görülmektedir.

Mevlana'ya göre, mutlaka yerine getirilmesi ve ihmal edilmemesi gereken ibadetlerden biri namazdır. Zira namaz insanı kötülükten korur. Bunu bir kurt metaforuyla anlatan Mevlana, kötülükleri kurda benzeterek, namazın kişiyi kurtlardan kurtaran ve iyiye yönelten bir ibadet olduğunu belirtir.²⁸ Bu arada namazların cemaatle eda edilmesi gerektiğine işaret eden Mevlana²⁹, böylece onun sosyolojik boyutuna da vurgu yapar. Bir kere namazın insanı kötülüklerden koruması, onu toplumun sosyalleşmiş bir ferdi yapmaktadır. Namazın cemaatle edası, toplumun birliği, dinamikliğini koruması açısından son derece önemlidir.

Tanrı aşıkları için asıl zenginlik, içinde naz ve niyazın bulunduğu nama-za sahip olmaktır.³⁰ Mevlana ibadet konusunda da Tanrı aşıkları ve halk (çoğunluk) olmak üzere iki kategori ayırt eder. İbadeti Tanrı ile birleştiren, ibadet ederken Tanrı ile psikolojik birlik sağlayan Tanrı aşıkları, namazı gerçek anlamda eda etmektedirler. Sadece şekle bağlı olarak Tanrı aşkından soyutlanmış bir ibadet, amacına ulaşmamıştır ve çoğunluğun, sıradan insanların ibadetidir.

Mevlana oruç ibadeti hakkında, Hz.Peygamber'in (SAV) "Oruç kalkandır" hadisini hatırlattıktan sonra, onu bir mecaz yoluyla anlatır. Oruç bir kafağadır. Oraya çıkan ufak bir serçe bile olsa, kafağının sembolik kuşu Zümrüd-ü Anka kesilir. Bu aşamada orucun kişiye vereceği zayıflık, beti benzi sarartır, başını döndürür, ama netice itibarıyla bu maddi zafiyetten sonra insanlar bir makama ulaşırlar.³¹ Burada ibadet ile statü arasında bir ilişki kurularak, nefsinin arıtılarak, hem insanlar hem de Tanrı nazarında makamı yükselen kişinin, bu yükselişinin oruç sayesinde olduğu belirtilir. Mevlana bu durumu oruç Hz. Süleyman'a saltanat yolunu açan yüzüktür³² ifadeyle teyid eder.

Mevlana'nın bahsettiği bir diğer ibadet de zekattır. O'na göre zekatın hem bu dünya, hem de ahiret için kişiye getireceği kazançlar vardır. Bir kere malın zekatı verilmekle fazlalaşır ve veren kişinin kesesini korur.³³ Zekat verildiği zamanlarda bereket ve kazançlar elde edildiği halde, verilmediği durumda Tanrı tarafından bazı ferdi ve toplumsal cezalar görülmektedir.

²⁷ Mevlana, *Fihî Mafih*, Çev. M.Ülker Anbarcıoğlu, İst. 1990, s. 93

²⁸ Mevlana, *Mesnevi*, c.6, s.282

²⁹ Mevlana, *Mesnevi*, c.6, s.41

³⁰ Mevlana, *Mecalis-i Seb'a*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Konya 1965, s. 47

³¹ Mevlana, *Divan-ı Kebir*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1957, c.2, s. 14

³² Mevlana, *Divan-ı Kebir*, c.3, s. 258

³³ Mevlana, *Mesnevi*, c.6, s. 282

Mesela Mevlana'ya göre zekat verilmeyince yağmur bulutu gelmez.³⁴ Yine Mevlana'ya göre, insanlara yardım etmek amacıyla sadaka vermek de gerekiyor. Bir şeyi olmayanlara, yoksullara sadaka vermekle insanın öncelikle yükü hafifletmekte³⁵, bunun yanı sıra veren kişi için yüz kat bereket getirmektedir.³⁶ Mevlana sadaka gibi ibadetlerin, bireysel ve toplumsal anlamda bazı felaketlerin ortaya çıkmasına engel olacağını söyleyerek, din ve sosyal olaylar arasında bağ kurmaktadır. Bununla ilgili olarak Mevlana'nın anlattığı iki olayı aktarabiliriz.

Şehzadenin biri kocakarıya aşık olmuş, buna çok üzülen padişah vazgeçirmek için bir çok yollar denediyse de başaramamış. Çaresiz kalınca gece gündüz kurbanlar kestirerek sadakalar vermiş ve sonunda şehzade kocakarıyı bırakmıştır.³⁷ Diğer olay ise Hz. Ömer (RA) devrinde vuku bulmuştur. Bir gün çıkan çok büyük bir yangın söndürülemedince, Hz. Ömer (RA) sadaka verilmesini emretmiş, halk sadaka verince yangın söndürülmesi mümkün olmuştur.³⁸

İbadet hakikate ulaşmaya bir vesile olunca, dua da bir ibadet olmaktadır. Mevlana, devamlı olarak bıkmadan usanmadan dua edilmesi gerektiğini belirtir. Nihayetinde dua, insanı azgın nefsinin elinden kurtarır.³⁹ Bazı duaların daha çok kabul edilme ihtimalini hadislere atıfla anlatan Mevlana, baba ve peygamber dualarını bu konuda önplana çıkarır.⁴⁰ Ayrıca suç işlemeyen, günahı az olan kimsenin duasının daha makbul olacağını da belirtir.⁴¹ Böylece sağlıklı bir toplumun hem dua hem de kamil insanla ilişkisini anlatmış olmaktadır.

Mevlana'da "aşk" kavramı çok önemli bir yer işgal eder. Çünkü Mevlana, insanın kendisini Tanrı'da fena kılmadığı bir ilişkiyi değerli bulmaz. O'na göre ancak Tanrı'ya aşk ile bağlanıldığında yapılan faaliyetler bir anlam ve değer kazanırlar. Bu aşk, Mevlana'nın ifadesiyle, ulular yani aşıklar topluluğu için bir ibadettir.⁴² Bu ibadeti alt tabakada bulunan halk yani çoğunluk anlayamazlar. Mevlana için burada çoğunluk olan grup, ekonomik, sosyal, eğitim vs. açıdan bir kategoriye değil, "Tanrı aşkı" bağlamında bir kategoriye ifade eder.

³⁴ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 7

³⁵ Mevlana, Fihi Mafih, s. 346

³⁶ Mevlana, Divan-ı Kebir, c.2, s. 147

³⁷ Mevlana, Mesnevi, c.4, s. 253

³⁸ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 296

³⁹ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 60

⁴⁰ Mevlana, Divan-ı Kebir, c.5, s. 451

⁴¹ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 14-15

⁴² Mevlana, Divan-ı Kebir, c.5, s. 116

Yine “kurban” olgusu da Mevlana’nın zikrettiği bir diğer ibadettir. Kurbanı manevi anlamda ele alan Mevlana, ferдин nefsinin isteklerini asgari düzeyde tatmin etmesini, “nefsini kurban etmek” olarak tanımlamaktadır. Bu arada Mevlana’nın Tanrı aşıkları ismini verdiği kategori, O’na göre, kendilerini aşka kurban etmişlerdir ki, buna en iyi örnek de Hz. İsmail’dir.⁴³

İbadet konusu içine giren kavramlar içerisinde Mevlana’nın, en fazla dua olgusu üzerinde durduğu dikkat çekmektedir. Bilhassa dua kavramına ağırlık vermesinin üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Özellikle insanlar buhranların, sıkıntılarının çok olduğu dönemlerde dindarlığa daha çok yaklaşmakta, yaratıcısıyla daha yakın olmaya özen göstermektedirler. Mevlana dönemindeki toplumsal buhran, dua unsurunun önemini daha da arttırmaktadır ki, belki Mevlana’nın dua ibadeti üzerinde diğerlerinden daha fazla durmasının bir sebebi de bu olabilir. Moğol saldırılarıyla iyice tedirgin olan halk, devletin acziyeti ile beraber bir sosyal buhran da yaşıyordu. Bunun yanı sıra 1243 Köseadağ bozgunu ile birlikte alınan ağır vergiler, halkın iktisadi durumunun oldukça zayıflatmıştı. İçinde yaşadığı toplumda halkla beraber bu durumu gözlemleyen Mevlana’nın, dua, tevekkül, sabır, şükür gibi kavramları öne çıkarması gayet tabii görünmektedir. Buna göre, eserlerinde dua, sabır, şükür, tevekkül, takva gibi bir takım kavramların üzerinde daha çok durması, sırf dinin tavsiyeleri olmasının yanı sıra, toplumsal şartların icbar ettiği oranda sosyolojik gibi görünmektedir.

2- SEMA, İSTİĞRAK VE VECD: Öncelikle belirtilmelidir ki, bu üçü birbirini tamamlayan kavramlardır. Özellikle istiğrak ve vecd kavramlarının mutasavvıfların ortak literatüründe yer aldığını aslında ayrıca söylemeye gerek yoktur. “Vecd ve istiğrak, ferдин dış alemle her türlü alakasının kesilerek ruhun Vücut-u Mutlak’tan, Tanrı’dan ibaret bir deruni mevzu ile birleşmek duygusunun yaşanmasıdır. İki arasında bir vasıta yoktur. Ruh O’nu görür, O’na temas eder. Vecd, ilimden ziyade ve ileri bir haldir. Mevlevilerin semaları esnasında vecd ve istiğrak halleri görülür.”⁴⁴ Dolayısıyla vecd ve istiğrak tarif edilen değil, ancak yaşanabilen tecrübi bir haldir ve tamamen subjektiftir. Sema, ferдин vecd durumuna ulaşmasına vesile teşkil eden bir kavram olarak içeriklendirilmektedir. Peki sema nasıl ortaya çıkmıştır? Bir rivayete göre Şems-i Tebrizi, Mevlana ile karşılaşmasında Mevlana’ya semayı öğretmiş⁴⁵ ve daha sonra Mevlana bunu ortaya koymuştur. Eflaki’nin de sema ile ilgili verdiği bilgiler yukarıda belirtilen rivayetle uyum içindedir.

Buna göre Mevlana ve Şems karşılaşp halveti gittikçe uzatınca halk bu duruma itiraz etmiş ve sonunda Şems’in üstüne yürümüşlerdir. Daha sonra

⁴³ Mevlana, Mesnevi, ç.6, s. 316

⁴⁴ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İst. 1982, s. 151

⁴⁵ Y.Nuri Öztürk, *Mevlana ve İnsan*, İst. 1993, s. 18

Şems kaybolmuş ve akabinde Mevlana hindibari denilen kumaştan bir elbise yaptırmıştı. Bu elbiseyi matemlilerin giydiği söylenmektedir. Daha sonra rebap denilen çalgı aletini, dünyanın altı cihetini göstermesi açısından, önce dört köşeli iken altı köşeli yaptırmıştı. Bundan sonra Sema'nın temelini atmıştır.⁴⁶ Her ne kadar Eflaki burada Sema'yı Şems'in Mevlana'ya öğrettiğinden bahsetmiyorsa da, her iki rivayette de ortak olan nokta Mevlana'nın Sema'yı Şems'in kayboluşundan sonra ortaya koymuş olmasıdır. Burada Mevlana'nın bizzat sema yaptığını da belirtmek gerekir.⁴⁷ S.Hüseyin Nasr, özellikle Mevlana'nın Sema'yı meclislerin temel özelliği yaptığı noktasına dikkat çekerek⁴⁸, O da Sema'yı Mevlana'ya atfeder. Fakat Füzüzanfer, aslında özel bir giysi giyerek icra edilen Sema'nın, Şaman inancındaki Türk'lerin oyunundan ibaret olduğunu savunmaktadır.⁴⁹ Bu arada Mevlana'nın Sema'yı bir "ibadet" olarak görmediğini de belirtmek gerekir. Eserleri dikkatle incelendiğinde Sema'yı ibadet düzeyine yükselten ifadeler bulmak mümkün değildir. Her ne kadar bu tür iddialar varsa da⁵⁰, somut delillerden yoksun görünmektedir.

Bu noktada Sema'nın ifade ettiği anlamla ilgili olarak şunları söylemek mümkündür. Sema, meclislerde (sema meclislerinde) tertiplenir ve Sema ile birlikte musiki dinlenir. Nihayetinde sema, insanın heyecana gelmesi ve vecde kapılmasına yol açmaktadır⁵¹ ki, zaten temel amacı da budur. Bu amacı gerçekleştirmek üzere ortaya onan sema törenleri, Mevlana'dan sonra bazı kaidelere bağlanmıştır. Mevcut formu içerisinde sema törenlerinden bazı toplumsal anlamlar çıkarmak da mümkündür. "Sema, sosyal bünyelerin de esasıdır ve böyle bir merkeze bağlı olmadan bizlik şuuru teşekkül etmez. Birbirinden kopmuş, istikametini şaşırılmış, her kıvılcıkça birbirine çarpan, birbirini ezen veya yaralayan "ben"ler yığını organik bir bütün değildir."⁵² İşte semazenbaşı yürüngesinden çıkan yani toplumsal normları bozan semazenleri hizaya sokmak ve uyumu sağlamakla yükümlü olan kişiyi simgelemektedir.⁵³ Sema ve alemlerin dönüşü arasındaki ilişkiye de dikkat çekilmektedir. Mevlana, alemlerin dönüşündeki ilahi tertip ve ahengi algılayarak, dönüş seyrinin iki yay biçiminde olduğunu fark etmiş ve semada da aynı

⁴⁶ Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkabeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, c.1, İst. 1989, s. 92-95

⁴⁷ Ahmed Eflaki, aynı eser, c.1, s. 318

⁴⁸ S.Nüseyin Nasr, aynı eser, s. 168-169

⁴⁹ B.Füzüzanfer, aynı eser, s. 56

⁵⁰ Kazım İsmail Gürkan, "Mevlana", *Türk Yurdu*, 1964, s. 55-56

⁵¹ Tahiri'l-Mevlevi, *Şerh-i Mesnevi*, İst 1971, c.1, s. 50

⁵² Mehmet Kaplan, "Büyük Daire", *Türk Yurdu*, c.3, 1964, s. 51

⁵³ Nezihe Araz, aynı makale, s. 43

yolu tutmuştur. Sema yoluyla ilk olarak bilme, sonra görme, daha sonra da vecd yani tam intibak durumuna ulaşılmaktadır.⁵⁴

Eflaki'nin anlattığına göre, Mevlana döneminde Sema'ya karşı çıkan bazı kimseler olmuştur. Mevlana, özellikle şiir ve sema yolunu seçmesindeki esas etkenin, Rumeli denilen Anadolu bölgesinde yaşayan insanların eğlenceye düşkünlükleri olduğunu belirtir.⁵⁵ Mevlana, kendi felsefesi ve bunun gerektirdiği hayat biçimini insanlara sema yoluyla anlatmıştır. Yine Sema'nın etkisiyle anlam kazanan her figürde, ruhun bedene bir mesaj vermesi söz konusudur. İşte bu nokta, Sema'yı diğer danslardan ayırmaktadır.⁵⁶

Sofiler, sema yaparlarken vecd halini alırlar.⁵⁷ Artık kişi sevgiliye dalmış, O'nun yüzünden sarhoş olmuş ve kendinden geçmiştir.⁵⁸ İnsana kılavuzluk yapan akıl, bu anda fonksiyonunu yitirmiştir.⁵⁹ Bu, izah edilemeyen ancak yaşamakla anlaşılabilir bir hal, tecrübedir. Vecd ve istiğrak halinde kişi bir müddet durur. Sonra bu halden ayrılarak⁶⁰, söz söyleme makamına yani normal hale döner.⁶¹

3- İRADE, MESULİYET VE TEVEKKÜL: Mevlana'ya göre insanın iradesi vardır.⁶² Fakat insan, kendi ihtiyarını meydana getirenin Tanrı iradesi olduğunu kabul etmelidir.⁶³ Mevlana insanların ihtiyarlarının olmaması halinde, suçlu kimseye kızılmayacağını belirtmekte⁶⁴ ve bunu insanda iradenin bulunduğu dair delil getirmektedir. Halbuki suçlu kimse hep kınanır, azarlanır ve cezalandırılır. Yine yaptığımız işten dolayı utanmamız, kendimizi kınamamız da irademizin olduğunu bize net olarak gösterir.⁶⁵

Tevekkülde de bahseden Mevlana, insanın her şeye gücü yetmediğini, tevekkülün de aslı itibarıyla, insanın kendisinden daha yetkin ve kudretli bir varlığın farkına varmak olduğunu ifadelerinde belirtir: "Tutalım şimdi sebep sandığım yere tohumu ektin, iki üç yüzyıl o tohum bitmez, mahsul vermezse ne yaparsın? El açıp dua etmekten başka ne gelir?"⁶⁶ O halde gerektiği ka-

⁵⁴ Ömer Çam, "Mevlana'nın Etkileri, Ritim Psikolojisi ve Seması", 4. Milli Mevlana Kongresi, 1991, s. 173

⁵⁵ Ahmed Eflaki, aynı eser, c.1, s. 225

⁵⁶ Nezihe Araz, "Çağdaş Kavramlar Işığında Sema", 1. Milletlerarası Mevlana Kongresi, 1988, s. 234-237

⁵⁷ Mevlana, Mesnevi, c.2, s. 41

⁵⁸ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 25

⁵⁹ Mevlana, Mesnevi, c. 1, s. 158

⁶⁰ Mevlana, Mesnevi, c.2, s. 291

⁶¹ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 382

⁶² Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 242

⁶³ Mevlana, Mesnevi, c. 5, s. 253

⁶⁴ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 249

⁶⁵ Mehmet Aydın, "Mevlana'da İrade Hüriyeti", 2. Milli Mevlana Kongresi, 1987, s. 94

⁶⁶ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 125

dar gücünü sarf ettikten sonra Allah'ın iradesine teslim olmak ve Allah'ın her an farkında olmak, tevekkül anlayışının öncülü olmaktadır.

Tüm bu donelere bakarak, Mevlana'nın kaderci bir anlayışa sahip olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Mevlana, insanı safdışı edip ona hiçbir güç ve mesuliyet tanımayan bir anlayışta değildir, fakat Allah'ın irade ve gücünün de farkındadır. Bu durumun vurgulanması önem taşımaktadır. Çünkü Mevlana'nın özellikle öne çıkardığı dua, sabır, tevekkül gibi kavramlara bakarak, O'nun, insan iradesini dışarıda bırakan bir anlayışa sahip olduğu izlenimi edinilebilir.

4- HELAL-HARAM, GÜNAH-SEVAP, AF-TEVBE: Mevlana, İslam anlayışının insan davranışlarını değerlendirirken kullandığı kavramlara müracaatla, bu kavramlara yaklaşmaktadır. Öncelikle asıl olanın ve istenilmesi gerekenin helal olduğunu belirten⁶⁷ Mevlana, bu açıdan insanın bireysel ve sosyal hayatıyla helal-haram kavramları arasında bir ilişki kurar. Mevlana'ya göre, helal ve haramın direk olarak insan davranışlarına, dolayısıyla toplumsal hayata yansması vardır. İnsanın nurunu ve kemalini arttıran unsur helal rızıktır. İnsanlar arasında müsbet unsurlar olarak kabul edilen ilim, hikmet, Tanrı aşkı ve rikkat helal lokmadan meydana gelmektedir. Şayet kişi, yediği bir lokma sebebiyle hasede uğrar, tuzağa düşerse, bir lokmadan bilgisizlik ve gaflet meydana gelirse, o lokmanın haram olduğuna hükmetmek gerekir. Lokma bir tohumdur, mahsulü ise fikirlerdir. Hizmete meyletmek ve o cihana gitmek azmi, ağıza alınan lokmanın helal olmasından kaynaklanmaktadır.⁶⁸ Buna göre, menfi davranışların temeldeki sebebi haram rızıklardır. Mevlana bu ifadelerinde, özellikle fikirlerin doğruluğu veya yanlışlığını helal veya haramlıkta aramaktadır.

İdeal insan olma yolunda gayret eden derviş, zalimlerin, haram yiyenlerin lokmasını yememelidir. Çünkü bunlar dervişe dokunur ve onda bozuk düşünceler peyda olur.⁶⁹ Haramlar insanın ilk önce niyet ve fikirlerine, oradan da hareketlerine etki etmektedir. Bu ise, aşama aşama bireysel ve toplumsal hayatın bozulması demektir.

Mevlana, gıdalanma ile helal-haram kavramları arasındaki ilişkiye bir başka açıdan da değinir. Buna göre, yiyip içmekle şehvet oluşmakta ve bu insanı harama çekebilmektedir.⁷⁰ Öyleyse helal rızık kişiyi tek başına kötülüklerden engelleyememektedir. Aynı zamanda harama düşmemek için az yemek gerekmektedir. Çünkü çok yemenin zina gibi bir riski mevcuttur.

⁶⁷ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 187

⁶⁸ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 132

⁶⁹ Mevlana, Fihi Mafih, s. 190

⁷⁰ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 115

Mevlana bu hususu şöyle dile getirir: “Ben helal-zadeyim. Zinadan olma ve sapıklardan değilim ben. Yay kötü oldu mu ok eğri gider”⁷¹ Mevlana’nın, helal-haram konusunda da insanları iki kategoride ele aldığı gözlerden kaçmamaktadır. Bu kategorileri daha önce zikretmiştik. Buna göre Tanrı aşıkla-rının Tanrı sırrını diğerlerine açması helal değildir.⁷² Tanrı sevgisini tatmış ve onda kendisi için diriltici unsurlar bulmuş kişiye kulluk etmek dışında her şey haram olmaktadır.⁷³ Yine kişinin kendisini öldürmesinin haram olmasına karşılık, kendi varlığını Tanrı yanında yok etmek, Tanrı aşıkları için helal olmuştur.⁷⁴ Zaten bu husus, Mevlana’da Tanrı-tevhid görüşünün de temelidir.

Helal ve haram kavramlarından sonra günah ve sevap kavramlarına bakabiliriz. Günah ve sevap, ihtiyari olarak yapılan fiillerin neticesinde oluşur. Günah ve sevabın olması için ortada bir de fiil olması gerekir.⁷⁵ Baskı ve zorlama neticesinde ortaya çıkan fiillerin Allah yanında bir anlam ve değeri yoktur. Hayırlı işleri yapmanın neticesinde sevap oluşur. Zira Yüce Allah böyle demektedir.⁷⁶ Günah da insanın şeytana uyması, pis şeylerle uğraşması sonucu oluşur.⁷⁷ Mevlana’ya göre günah ve sevap kavramları evrensel olup bütün insanlık bu kavramları kullanmaktadır.⁷⁸

Çevrenin insana bir günah işleme ortamı hazırlayabileceğine dikkat çeken⁷⁹ Mevlana’ya göre, insanın uğradığı sıkıntı ve iptilaların sebebi günahlardır.⁸⁰ Ayrıca kötü çığır açan kimsenin de günah kazanacağını belirterek⁸¹, bir yandan kötü çığır açmanın toplumsal anlamda menfi bir fonksiyon göreceğine diğer yandan toplumda bozulmanın başlangıcı olacağına dikkat çeker. Mevlana’ya göre, toplum içinde insanları hayra ve güzel şeyleri yapmaya iten saiklerden biri de sevap kazanma düşüncesidir.⁸²

Mevlana af konusuna değinirken, Tanrı’nın en üstün affedicisi olduğunu vurgular. O’na göre bütün alemin af ve ihsanı, Tanrı ihsanından bir zerredir. Tüm aflar O’nun affını överler.⁸³ Tanrı’nın bu affedicilik sıfatı, kulda da tecelli etmiştir. Dolayısıyla insanlar da affetmeyi bilmelidir. Mevlana,

⁷¹ Mevlana, Mesnevi, c.4, s. 272

⁷² Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 136

⁷³ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 154

⁷⁴ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 312

⁷⁵ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 268

⁷⁶ Mevlana Fihi Mafih, s. 18-19

⁷⁷ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 9

⁷⁸ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 68

⁷⁹ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 15

⁸⁰ Mevlana, Mesnevi, c.2, s. 191

⁸¹ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 161

⁸² Mevlana, Fihi Mafih, s. 161

⁸³ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 334

“suçluyu affet, Tanrı’da seni affetsin, suçlarını yargılasın. Affet de ahirette sen de affedilesin. Kader ceza vermede kılı kırk yarar.”⁸⁴ diyerek insanları affa teşvik ediyor. Fakat yanlış anlamaları kaldırmak için bu affin hukuka karşı işlenen suçlar için değil, bireysel anlamda olduğu belirtilmelidir.

Affin yanı sıra tevbe de Mevlana’da dikkati çeken bir diğer kavramdır. Aslında tevbe, insan kavramıyla birlikte vardır. Çünkü insanın olduğu yerde günah, hata vardır. İlk hatayı Hz.Adem (AS) işlemiş ve tevbe etmiş, fakat buna karşın şeytan böyle bir şeye tenezzül etmeyerek kötülüğün sembolü haline gelmiştir.⁸⁵ Tevbe sebebiyle insanda iyiye doğru bir gelişme, kötülüklerin iyiliklere dönüşmesi söz konusu olabilir.⁸⁶ Bu anlamda tevbe, bireysel bir gelişmeyi mümkün kılmakla, toplumsal değişimin de önünü açar.

Mevlana, tevbesini bozanlara ilahi cezanın gerektiğini belirtmekte, bu konuya net tarihi deliller getirirken, din ile sosyal olaylar ve sosyal değişme arasındaki ilişkiyi de gündeme getirmektedir. O’na göre tevbeyi bozmak, insanı belalara ve lanete uğratmaktadır. Cumartesi günü iş yapmamak üzere Tanrı ile ahit yapan yahudiler, tevbelerini bozmuşlar ve bu yüzden helak olmuşlardır.⁸⁷ Suç işlendikten sonra tevbe edilmelidir. Fakat Mevlana bu hususun suistimal edilerek, sonunda tevbe edileceğine göre suç işlenebilir mantığının kullanılmaması gerektiğini de bu arada vurgular.⁸⁸

5- SABIR, ŞÜKÜR VE TAKVA: Sabır Mevlana’da, gerek dünyevi gerekse uhrevi hedeflere ulaşmada mutlaka kullanılması gereken bir vasıta. Mevlana, “maksada sabırla erişilir, aceleyle değil, sabret, doğrusunu Tanrı daha iyi bilir”⁸⁹ diyerek bu hususu dile getirir. Mevlana’nın yaşadığı dönemin buhranlı niteliği, “sabır” gibi bir kavramın ne derece önemli olduğunu ve Mevlana’nın bu tür kavramları niçin öne çıkardığını da yeterli ölçüde açıklayabilecektir. Çünkü gücünü ve otoritesini kaybetmiş, Moğollarca tahakküm altına alınmış bir halkın yapabileceği en önemli iş sabırdır.

Mevlana, sabırla toplumsal statü arasında kurduğu ilişkiyi Beyazid-i Bestami ile örneklendirir. Çünkü O, din için sabretmiş ve ariflerin kutbu olmuştur.⁹⁰ Ayrıca sabır, kamil insan olma yolunda bir adımdır. Ayın gece sabretmesi, onu apaydın bir hale koyar. Gülün dikene sabrı, onu güzel bir

⁸⁴ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 289

⁸⁵ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 46

⁸⁶ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 151

⁸⁷ Mevlana, Mesnevi, c. 5, s. 213

⁸⁸ Mevlana, Mesnevi, c.2, s. 127

⁸⁹ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 318

⁹⁰ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 138-139

hale getirir. Peygamberlerin münkiirlere sabretmesi, onları Tanrı hası yapmışır. Böylece sabır Mevlana'da ferdi bir tekamülün etkeni olmaktadır.⁹¹

Mevlana sabrı, imanın bir tezahürü olarak gösterir. İnsanın sıkıntılara sabrederken, o sıkıntıdan kurtuluş ümit etmesi, Mevlana'ya göre, imanın bir tezahürü olmaktadır.⁹² Fakat nefsin istekleri belli bir sınıra ulaşınca sabrın devamına son vermektedir.⁹³ Mevlana aynı zamanda, sabır ile ekonomik düzey arasındaki ters ilişkiyi de belirtir.⁹⁴ Ayrıca yoksul kimsenin sabrı, kendisinin kemalidir.⁹⁵ İnsan yaşadığı hayat boyunca farklı konumlarda olur, bunun yanı sıra ideal olarak başka bir konum yani üst statüde bulunmak isteyebilir. Fakat yine de Mevlana'ya göre bulunduğu konumda sabretmesini bilmelidir.⁹⁶

Sabırdan sonra şükür kavramına baktığımız zaman, şükürün de aciz olan insanın Tanrı karşısındaki konumunu anlamasına yardımcı olduğunu görürüz. Mevlana'ya göre kamil yani ideal insanın bir vasfı da, onun şükreder olmasıdır.⁹⁷ Peki, bütün insanlar şükrederler mi? Bu soruyu Mevlana "evet" diye cevaplamaz. Toplumsal tabakalaşma ve statülere göre insanların şükürü ifa dereceleri farklıdır. Bu hususta Mevlana, sabırda olduğu gibi şükürde de ekonomik düzey ile şükür arasında ters bir ilişki olduğu kanaatinde dir.⁹⁸ Fakat yine de Mevlana'ya göre, şükür rızkı arttırmakta⁹⁹, şükretmemek ise hastalık gibi bazı dünyevi menfiliklerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.¹⁰⁰ Belirtilmelidir ki, Mevlana'nın inanç sisteminde insanı kuşatan tüm unsurlar, sadece Tanrı'ya hizmet ederler. Tanrı, her zaman şükre layıktır ve devamlı O'na hamdedilir.¹⁰¹

Sabır ve şükür konusundan sonra biraz da takvaya değinebiliriz. Mevlana'da takva kavramı, İslam anlayışına da uygun olarak "Hak'tan korkmak" anlamını ifade etmektedir. Takva, insan için mümkün olduğunca günahı uzaklaşmak, Allah'a ibadet, zikir ile meşgul olmaktır. Mevlana, müttakiler ile halk tabakasının bir olmadığını ifade etmektedir ki¹⁰², O'na göre, takva sahipleri yakın makamına ulaşmış kimselerdir.¹⁰³ Mevlana, takva sahibi kim-

⁹¹ Mevlana, Mesnevi, c.6, s. 114

⁹² Mevlana, mesnevi, c.2, s. 114

⁹³ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 323

⁹⁴ Mevlana, Mesnevi, c.6, s. 381

⁹⁵ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 220

⁹⁶ Mevlana, Mesnevi, c.4, s. 269

⁹⁷ Mevlana, Fihi Mafih, s. 276-279

⁹⁸ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 245

⁹⁹ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 200

¹⁰⁰ Mevlana, Fihi Mafih, s. 276-278

¹⁰¹ Mevlana, Fihi Mafih, s. 276

¹⁰² Mevlana, Mesnevi, c.6, s. 306

¹⁰³ Mevlana, Mesnevi, c.4, s. 120

selerin bir çok şeylere vukufiyetini belirtmekte ve müttakilere örnek olarak Hz.Yusuf'u (AS) göstermektedir.¹⁰⁴ Ayrıca Mevlana, "takva sahibi Fir'avn'ın gittiği yoldan usanan, Musa'laşan kişidir. Musa'ya uy ki, bu suyu iç"¹⁰⁵ diyerek, Hz.Musa'nın üzerinden peygamberleri takva ölçüsü olarak gösterir. Mevlana, takva ile sosyal hayat arasında da ilişki kurarak, kişinin takvası sebebiyle müspet fiillerde bulunacağını, bunun da alemin düzeni ve kurtuluşu yönünde olumlu bir fonksiyon göreceğini belirtmektedir.¹⁰⁶

6- DÜNYA VE AHİRET: Dünya ve ahirete bakış açısı, özellikle muta-savvıflar söz konusu olduğunda daha çok önem kazanmaktadır. Çünkü mistik tecrübenin genel anlamda, dünyaya olumsuz bakış içinde olduğu genel bir kanı olma özelliğini korumaktadır. Bu bağlamda, Mevlana'nın din algılayışı ile de ilintili olarak dünya ve ahiret kavramlarına bakışı hakkında şunları söylemek mümkündür.

Mevlana'nın dünyadan pek iyi vasıflarla söz etmediği ilk elde belirtilmesi gereken bir bilgidir. O, dünyaya bir hapisane olarak bakmakta¹⁰⁷, yanı sıra dünyayı bir rahme benzetmektedir ki, insan orada kan içmekte ve kanla beslenmektedir.¹⁰⁸ Açıkça görüleceği üzere, bu ifadelerde dünyanın olumsuzluğu vurgulanmaktadır. Mevlana, dünyanın aldatıcı yönüne de dikkat çekerek dünyayı üstü altın kaplanmış kıymetsiz bir paraya benzetir.¹⁰⁹ Dolayısıyla O'na göre, dünyanın cazibeli dış yüzünün altında insanın felaketini hazırlayan unsurların olduğu unutulmamalıdır. Mevlana, dünyanın olumsuzluklarını belirtmekle beraber aslında, insanın dünyada bir imtihan için bulunduğunu vurgulamakta, dünyaya karşı tavrını da netleştirmektedir.

"Dünyadan maksat imtihandır. Bir padişah da köleleri içinde sebatlı olanı olmayandan, sözünde duranı durmayandan ayırmak ve bir kısmını üstün kılmak için türlü türlü sebep ve vasıtalarla onları denemek ve sınamak ister.¹¹⁰ Dünyada bulunan nesnelere, dünyalık mallar, bizzat istenen şeyler değildir, bunlar birer şekil ve vasıtadırlar. Dünyadaki bu vasıtaların hepsi zincir gibi birbirine bağlanarak, nihayetinde Tanrı'ya kadar uzanır gider. Esas istenilen O'dur ve insan O'nu kendisi için ister.¹¹¹ Mevlana'ya göre, sadece dünyayı arzu eden kimse esas gayesinin dışına çıkmaktadır.¹¹²

¹⁰⁴ Mevlana, Mesnevi, c.4, s. 272

¹⁰⁵ Mevlana, Mesnevi, c.4, s. 276

¹⁰⁶ Mevlana, Mesnevi, c.6, s. 24

¹⁰⁷ Mevlana, Divan-ı Kebir, c.1, s. 97

¹⁰⁸ Mevlana, Divan-ı Kebir, c.1, s. 206

¹⁰⁹ Mevlana, Fihi Mafih, s. 17

¹¹⁰ Mevlana, Fihi Mafih, s. 72

¹¹¹ Mevlana, Fihi Mafih, s. 158-159

¹¹² Mevlana, Divan-ı Kebir, c.4, s. 22

Bu ilk alem dünya yani imtihan alemi, ikinci alem ise, bu alemdekilerin hesabının, mükafatının ve cezasının verildiği alem olduğuna göre¹¹³, fert dünyaya tamamen sırtını dönmüş bir tavır içerisinde değildir. Bizce Mevlana'nın dünya karşısındaki tavrı, İslam'a da uygun olarak hep menfi değil, seçmeci bir tavidir. Buna göre, dünya ne tamamen iyi ne de tamamen kötüdür. Dünya geçicidir ve onu iyi değerlendirmek gerekir. Ferdin bu dünyayı iyi değerlendirmesine engel olan şey ise gaflettir. Tüm bunlardan anlıyoruz ki, asıl yaşanılacak yer ahiret olmasına rağmen, dünya ve ahiret birbirinin tamamlayıcısıdır, dolayısıyla dünya ihmal edilmemelidir.¹¹⁴ Kişi davranışlarının sonucunu ahirette görecek; ya ödüllendirilecek ya da cezalandırılacaktır. Cennet ve Cehennem şeklindeki ödül ve cezaya geçmeden önce ölüm denilen hadiseyi irdelemek gerekir.

Mevlana'da ölüm ismi gibi gerçekten bir yok oluş değil, aksine diriliğe ve yeni bir hayata başlangıçtır. Bir dönüşümün ve değişimin başlangıcıdır.¹¹⁵ Hayat ölümdedir, bu hayattan kurtulmak ise ebediyete ulaşmaktır.¹¹⁶ Bazı kimselerin nazarında ölüm tehlikelidir. Bazılarının nazarında ise hakikate bir geçiştir. Aslında o, hakikat kapısının açılışından ibarettir.¹¹⁷ Gözlerinde ölüm tehlikeli olanlar ondan kaçmaya çalışırlar. Aslında korkup kaçtıkları şey; Mevlana'ya göre kendi çirkin yüzleridir.¹¹⁸

Ölüm, Mevlana için bir ayrılık değildir. Mevlana kendi cenazesi için, cenazesini görenlerden "ayrılık" kelimesini kullanmamalarını ister. Kendisinin Tanrı'ya kavuşma zamanının ölüm olduğunu söyler.¹¹⁹ Demek ki, ölüm olayını bu yönüyle ortaya koymak, iki kavramı da zorunlu olarak kabul etmek demektir. Bunlar; aşk ve kavuşmadır. Bundan sonra Mevlana'nın şu evrensel sözünü anlamak zor olmaz; "ölüm aşığın gerdek gecesidir,"¹²⁰ tıpkı eşlerin düğün gecesini birbirine kavuşmaları gibi. Bu yüzden Mevlana'nın vefat tarihi olan 17 Aralık gecesini, düğün gecesini deyiminin Farsça karşılığı olan "Şeb-i Arus" olarak adlandırılır. Bu kavuşma halini herkes yaşayamaz, ancak kendisinde Tanrı aşkının galip geldiği İnsan-ı Kamil yaşar.¹²¹ Ölüm kamil insanlar için Tanrı'yı görmek demektir. Dolayısıyla onlar, bu sebeple ölümden korkmazlar.¹²²

¹¹³ Mevlana, Mesnevi, c.2, s. 75

¹¹⁴ Sadettin Kocatürk, "Mevlana'nın Mesnevi'de İnsanlara Mesajı", I.Milletlerarası Mevlana Kongresi, 1988, s. 82

¹¹⁵ İsmail Yakıt, "Mevlana ve Ölüm Felsefesi", 3.Milli Mevlana Kongresi, Konya 1987, s. 82

¹¹⁶ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 314

¹¹⁷ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 280

¹¹⁸ Mevlana, Divan-ı Kebir, c.3, s. 281

¹¹⁹ Mevlana, Divan-ı Kebir, c.3, s. 169

¹²⁰ Mevlana, Divan-ı Kebir, c.4, s. 41

¹²¹ İsmail Yakıt, aynı makale, s. 82

¹²² Ahmed Eflaki, aynı eser, c.1, s. 296-297

Mevlana ölümü iki kısma ayırır. Yukarıdan beri buraya kadar bahsettiğimiz ölüme Mevlana, tabii ölüm ismini verir. İkincisi, iradi ölümdür ki, bununla riyazet kastedilir.¹²³ Riyazat ise, terbiye ettirmek, özellikle içe dönük bir mücadele yapmaktır. Tasavvuf dilinde, nefsin isteklerine karşı durmak, onunla savaşmak, isteklerini yapmamak, yeme, içme, uyuma gibi tabii ihtiyaçları en aza indirmektir.¹²⁴ Böylece insan, riyazat yoluyla nefsinin isteklerine gem vurmaktadır. Fakat riyazatla beden ölmesi demek, aslında dirilik demektir.¹²⁵ Gerçekten tabii ölüm denilen ölüme Mevlana'nın yeni bir yorum getirmesi, bizce hayata ve yaşam tarzına yeni bir yorum getirmektir. Ölümü yeni bir hayat ve kavuşma olarak gören kişiler için elbette ölüm, korkulacak bir şey değildir ve iradi ölüm denilen riyazatla da toplumda kamil insan yetiştirmenin önu açılmış olur. Dünya, ahiret, ölüm, cennet ve cehennem birbirini tamamlayan kavramlardır. Şayet ölüm ve ahiret dikkate alınmaz ve doğru biçimde anlamlandırılmazsa, dünyada kurulacak medeniyetler de bu algılayışlarını bilinçaltılarında yaşatır ve medeniyetlerini de bu yanlış zihni yapı üzerine kurarlar.

Dünyaya seçmeci bir tavırla bakıp, ahireti dünyada işlenenlerin değerlendirilme mekanı olarak gören Mevlana, Cennet ve Cehennemi de dünya ile bağlantıları içinde bir ödül ve ceza olarak görür. Mevlana, "Cennetin temeli dünyadaki ameller, niyetlerle atılmıştır, yapısı ibadetlerle kurulmuştur"¹²⁶ diyerek bu hususu dile getirir. Mevlana'ya göre, yine fert dünyada iken nefsinin isteklerini yapmaya daha meyillidir. Çünkü çoğunlukla çevre, şeytan, nefis faktörleri insanı buna itmektedir. Halbuki Cennet bu nefsi isteklere boyun eğmemeyi gerektirir. Buna karşılık cehennem heva ve hevesten meydana gelmiştir.¹²⁷

Mevlana, cennet ve cehennemi iki ayrı mescit olarak tavsif etmekte ve bu iki mescidin ayrı ayrı toplumsal kategorilere aidiyetini bildirmektedir. O'na göre cehennem; alçakların mescidi, cennet ise; kerem sahiplerinin mescididir.¹²⁸ Mevlana, cennet ehlinin sırf akılclığı düstur edinmiş filozof kimselerden oluşmadığını¹²⁹ söylerken, aslında dinin aşk yönü üzerinde tekrar dikkatleri yoğunlaştırmaktadır. Aslında Mevlana, cenneti çok güzel bir şekilde anlatıp tasvir etmekle birlikte, Tanrı'ya kavuşma, onunla birlikte olma endişesi içerisinde. Bizce O'nun eserlerinde Cennet, Tanrı'ya ulaşmaktan sonra gelen bir ödül olarak görünmektedir. Cehennem ehli dediğimiz

¹²³ İsmail yakıt, aynı makale, s. 82

¹²⁴ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, İst. 1990, s. 107

¹²⁵ Mevlana, *mesnevi*, c.3, s. 274

¹²⁶ Mevlana, *Mesnevi*, c. 4, s. 39

¹²⁷ Mevlana, *Mesnevi*, c.5, s. 327

¹²⁸ Mevlana, *Mesnevi*, c.3, s. 243

¹²⁹ Mevlana, *Mesnevi*, c.6, s. 188

kategori, cehennemde bin bir acılar ve zorluklar içerisinde kıvrılırken, cennet ehli neşe ve sevinç içerisinde dir.¹³⁰

7- DİNİ OTORİTE TİPLERİ: Bu başlık altında, Mevlana'nın eserlerinde tasavvufla da bağlantılı olarak birer prototip haline gelmiş nebi, veli, arif, zahit, pir ve şeyh kavramlarını ele almak istiyoruz.

Mevlana nebilerin, dini açıdan velilerden üst sırada olduğunu vurgulayarak, her şeyin başlangıcının vahiy olduğunu ve bunun da nebiler vasıtasıyla öğrenildiğini belirtir.¹³¹ O halde nebiler, vahiy sebebiyle Tanrı ile temas kuran kimselerdir. Peygamber de, bu dünyada kulları Tanrı'ya ulaştıran bir konumda olmaktadır. "O, mü'minlerle Tanrı arasında vasıta dir."¹³² O halde en yüksek prototip olan peygamberliği, bu konuma getiren özellikle vahiy, dolayısıyla Tanrı'dır.

Mevlana, her devirde peygamber yerine bir velinin olacağını belirtmektedir. Bu veli nura benzemektedir, akıl O'nun cebrailidir, veli de onun kandidir.¹³³ Veliler nebilere olan bu yakınlıklarını, Tanrı aşkının vahyi yakınlığına sahip olma sebebiyle kazanmışlardır.¹³⁴ Kendileri vahiy almasalar da vahiy alan nebilere yakınlaşmışlardır. Nebi ve veliler hayatları boyunca mücadele halindedirler. İlk mücadelelerini nefislerini öldürmek, arzu ve şehvetlerini terk etmekle yapmışlardır. Nebiler ve veliler doğruyu yanlış ile bilirler. Çoğunluğun yaptığı onlara göre yanlıştır ve bunların hepsine tahammül ederler. Karşılarındakine ağır gelmesin diye, gördükleri yüz yolsuzluktan ve kusurdan ancak birini söyleyip geri kalanları saklarlar. İşte böylece, bu yanlışlıkları birer birer düzeltmeye muvaffak olurlar.¹³⁵

Nebi ve veliler halktan farklıdır ve Tanrı yanında kıymeti yüksek olan kişilerdir. Tanrı'nın istekleri dışına çıkmazlar. Halk ise böyle değildir. Mevlana bu durumu şöyle dile getirir; "Bazı kişiler peygamberlerle beraberlik iddia ettiler. Velileri de kendileri gibi sandılar. Dediler ki; işte biz de insanız onlar da insan. Her iki çeşit arı bir yerden yedi, fakat bundan zehir oldu ondan bal."¹³⁶ Nebiler Tanrısal hazineyi elde etmişlerdir. Bu hazinenin sadece bir kırıntısı halka bulaşmıştır. Bu hususu Mevlana Peygamberlerin dilinden şu şekilde açıklar; "Peygamberler demişlerdir: Sizin gibi insandık, fakat şimdi define bizde, o defineden bir habbecik de sizde var."¹³⁷

¹³⁰ Mevlana, Fihi Mafih, s. 257

¹³¹ Mevlana, Fihi Mafih, s. 220

¹³² Mevlana, Mesnevi, c.4, s. 238

¹³³ Mevlana, Mesnevi, c.2, s. 62

¹³⁴ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 56

¹³⁵ Mevlana, Fihi mafih, s. 204

¹³⁶ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 21-22

¹³⁷ Mevlana, Divan-ı Kebir, c.3, s. 316

Mevlana peygamberlerin, peygamberliklerinden evvel çobanlık yaptıklarına dikkat çekerek, bunun peygamberlerin sabırları ve vakarlarını ortaya çıkarmak gayesiyle, Tanrı emriyle gerçekleştiğini belirtmişlerdir.¹³⁸ Burada peygamberlerin toplum içindeki liderlik ve yöneticilik özelliklerine dikkat çekilmekte, böylece peygamberlerin mücadelelerinde sabır ve vakar sahibi oldukları da belirtilmiş olmaktadır. Mevlana'ya göre veliler, zamanın İsrâfil'idirler. Ölüler onlardan can bulup gelişmektedirler.¹³⁹ Mevlana, ölüler tabiri ile, Tanrı'dan kopuk yaşayan ve nefsi eğilimlerini temel gaye edinmiş çoğunluğu kastetmektedir. Veliler, kendi zamanlarında bu kılavuzluk görevini üstlenmişlerdir.

Mevlana, eserlerinde nebileri velilerden üstün görmekte beraber, velilerden daha çok bahsetmektedir. Bunun sebebi acaba nedir? Bizce bir kere en son peygamber geldiğinden ve bir daha peygamber gönderilmeyeceğinden hareketle Mevlana, sıkıntılı ve buhranlı dönemde velilere düşen görevi böylece vurgulamaktadır. Bir diğer sebep de; tasavvufta veli kavramının sahip olduğu anlam ve değerdir. Velilik, tasavvufta nebilikten sonra ulaşılabilecek en son merhaledir. Öyleyse Mevlana da mutasavvıf olduğuna göre, "veli" kavramını daha yoğunluklu olarak işlemiş olabilir.

Nebi ve velilerden sonra Mevlana'da, arif ve zahit olarak adlandırılan iki ayrı prototip görüyoruz. Arifler, gece ve gündüz dünya ahvaliyle ilgilenmemektedirler.¹⁴⁰ Arifler, devamlı olarak taat, mücadele, yüksek ilimler ile uğraşmaktadırlar. Böylece aydınlık, kendinden geçiş, zevk ve rahatlık hasıl olmaktadır.¹⁴¹ Arif bulunduğu konuma gelebilmek için, Tanrı yolunu takip etmiş ve bu yola engel teşkil edebilecek her şeyle mücadele etmiştir. Mevlana, arifin hakikat ehli olduğunu, zahir ile uğraşmadığını belirtir. Tasavvuf literatüründe de arifin bu sığata sahip olduğu vurgulanırken, farkı anlatmak için arifle zahit birbiriyle karşılaştırılır; "Zahit zahir peresttir, arif hakikat peresttir. Dünyaya rağbet edenler, onu taramak ve süslemekle meşguldürler. Zahit, bu gelinin yüzünü kömürle karartır, saçlarını yolar, elbisesini yırtar. Arif ise, Allah ile meşgul olduğu için bu geline iltifat etmez."¹⁴² Demek ki arif, tümüyle Tanrı ile meşguldür, dünyaya iltifat etmez ve onun için hakikat budur. Zahit ise dünyaya, maddeye karşı tavır alır, onları kötü göstererek uzaklaşmaya ve ruhunu mana alemine hazırlamaya çalışır. Zahit ibadetlerin-

¹³⁸ Mevlana, Mesnevi, c.6, s. 260

¹³⁹ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 154

¹⁴⁰ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 31

¹⁴¹ Mevlana, Fihi Mafih, s. 212-213

¹⁴² Mustafa Kara, aynı eser, s. 113-114

de kendinden geçip istiğrak halini yaşayan bir kişidir. Çokça tefekkür yapmaktadır. Mevlana, zahitlerin ilahi rızıklar aldığına da belirtir.¹⁴³

Diğer prototip örnekleri de pir ve şeyhdir. Mevlana pir ve şeyh kavramlarını net olarak şöyle açıklar; “Birisinin varlığı kalmadı mı pir ona derler. İnsanlık sıfatlarından bir tek kara kıl kalmadı mı şeyh olur. Tanrı’ya makbul bir adam haline gelir.”¹⁴⁴ Bu ifadelerden anladığımız kadarıyla, insanlık sıfatlarının bir kısmını muhafaza etmekle beraber, Tanrı’da yok olan, yani Tanrı ile psikolojik birliği yaşayan pir, insanlık sıfatlarından tamamen sıyrılıp hep manevî alemle irtibatlı olan kişi şeyh olmaktadır. Bu durumda şeyh, pirden derece itibarıyla yüksektir. Pir, akıl ve marifet bakımından tecrübe sahibi bulunmaktadır.¹⁴⁵ Çünkü O, Tanrı’yı tüm yönüyle tanımaktadır. Öyleyse insan, bir pir bulduğu takdirde hemen ona teslim olmalı, Musa (AS) gibi Hızır’ın (AS) emri altına girmelidir.¹⁴⁶ Mevlana, Hz.Musa’nın Hızır’la olan yolculuğuna telmihte bulunuyor ve Hızır’ı pir makamına oturtuyor. Bilindiği gibi Hızır, Tanrı’yı çok iyi tanıyan ve gelişen olayların arka planını bilen bir şahıstır. Hz. Musa, Hızır ile olan yolculuğunda O’nun yaptığı şeylere tahammül edememişti. Yolculuk bitince, bütün yaptıklarının içyüzünü Hızır anlattığı zaman Hz.Musa O’na hak vermiştir.

SONUÇ:

Hayatını ve eserlerini tanıttıktan sonra, bazı kavramlar etrafında din algılayışını betimlemeye çalıştığımız Mevlana Celaleddin Rumi, “tasavvuf” kavramının tüm içerikleriyle birlikte ima ettiği parantezden okunacak bir din anlayışıyla tebellür etmektedir. Burada geniş halk kitlelerine hitap alanının oldukça genişlemesi açısından, bir yandan dilini basitleştirerek ve anlaşılır kılarak, diğer yandan çoğunlukla kendi dilinden aktararak bir betimleme denemesi yapmaya çalıştık. Öncelikle ve özellikle Konya’ya ait bir değer olarak okunması gereken Mevlana, bu bağlamda bir sosyal muhit olarak Konya’dan aldıkları ve Konya’ya verdikleri ile değerlendirilmelidir. Mevlana ile ilgili yazınlarda dikkati çektiği biçimde Mevlana, etrafındaki lehinde ve aleyhinde oluşan kutuplaşmanın sonuçlayacağı rehavetten kaçınılarak “anlaşılmaya” çalışılmalıdır. Bilinmelidir ki O, her şeyden önce insandır. Her farklı görüşün kendisini Mevlana üzerinden onaylatmaya kalkması, bir başka deyişle, Mevlana’nın evrensel genişlikteki nüfuzunu kullanarak Mevlana üzerinden bir kavgaya girilmesi, bir yandan Mevlana’nın gerçek anlam-

¹⁴³ Mevlana, Mesnevi, c.2, s. 291-292

¹⁴⁴ Mevlana, Mesnevi, c.3, s. 146

¹⁴⁵ Mevlana, Mesnevi, c.5, s. 106

¹⁴⁶ Mevlana, Mesnevi, c.1, s. 239

da anlaşılmasını engellerken, diğer yandan vereceği mesajlar da berhava olmaktadır.

Bu makalede, Mevlana'nın din algılayışını ibadet, vecd, istiğrak, sema, dünya, ahiret, sabır, şükür, tevbe, helal, haram, takva, şeyh, pir, zahit gibi kavramlar üzerinden tasvir etmeye çalışırken bu kavramların ele alınışı, bizim bu konudaki tercihimizi belirleyen Mevlana'nın eserlerindeki yoğunluklarıdır. Bu kavramların ilk elden bize ima ettiği şey ise tasavvuttur. Bilindiği gibi tasavvuf, İslam'ın mümkün yorum ve tecrübelerinden bir anlayışa denk düşmektedir. Genel içeriği bireysel ve introspektive (içe bakış) olan tasavvuf, tarihin bütün dönemlerinde görülmekle birlikte, Mevlana'nın yaşadığı dönemde gerek sayı gerekse kapsam bakımından oldukça yoğun biçimde gözlemlenen bir fenomen olarak dikkat çekmektedir. Şüphesiz bunun bir çok sebeplerini bulmak mümkündür. Fakat sosyolojik açıdan en önemli sebep, o dönemin genel karakteridir. Yukarıda da belirtildiği gibi otoritenin zaafa uğradığı, bir dağılma ve umutsuzluğun kapladığı bu dönem, tasavvufi fikirlerin toplum katmanlarınca kabulünü kolaylaştıran bir durum olarak görünmektedir. Fakat tek sebep olarak bunu zikretmek, aşırı kolaycılık ve indirgemecilik olur. Bunun dışında, Mevlana'nın aileden aldığı tasavvufi eğitim, Feridüddin Attar ile olan münasebeti, Şems-i Tebrizi ile olan yakınlığı ve kendi kişisel tercihi de buna eklenebilir.

Tüm bu başlıklar altında incelemeye çalıştığımız Mevlana'nın din algılayışında ortak olan bir diğer nokta da; Tanrı aşıkları ve çoğunluk biçiminde iki kategoriye hep işletmesidir. Tanrı'da yok olmayanları benlik gütmekle suçlayan Mevlana'ya göre, bu dereceye ulaşamayan insanlar statüleri ne olursa olsun aşağı tabakadandır. Bu bağlamda "aşk" kavramı, Mevlana'nın eserlerinde din algılayışının başat kavramı olarak görünmektedir. Eserlerinin tümü okunduğunda bunu görmek mümkündür.

Mevlana, dinin zahirini hakikate ulaşmak için bir vasıta olarak görmektedir. Bu, bir takım fıkhi kaideleri önemsemediği anlamına gelmediği gibi, helali haram yapmak gibi bir bağlama da oturmaz. Mevlana "hakikat"e ulaşma yolunda çaba gösteren bir şahsiyet olarak, hakikatin şekilciliğin içerisinde kaybedilmesine karşıdır. Dolayısıyla Mevlana ile ilgili yazınlardan çıkarılacak bir sonuç varsa bu, "hakikat arayıcısı olmak" mesajından başkası değildir.